

BECSÜLETÜNK KORLÁTAIRÓL

Alvin Plantinga: *Tudás és keresztény meggyőződés*

■ Az elmúlt évezred utolsó századának jeles római katolikus hittudósa és filozófusa, a II. vatikáni zsinat *peritusa* (azaz hivatalos szakteológusa), Martin Heidegger tanítványa, Karl Rahner jezsuita szerzetes két-séggkívül azon keresztény gondolkodók egyike volt, akik aligha riadtak vissza koruk szellemi kihívásaitól. Ily módon Rahner még a 60-as években Németország legrégebb kulturális folyóiratában nézett bátran szembe az intellektuális becsületes-ség kérdésével.¹

Érdeemes fölidéznünk, hogy a szóban forgó lapot a jezsuiták indították el még 1865-ban, mai címét (*Stimmen der Zeit*) pedig 1914-ől viseli. A kezdetben a modern kultúrával szigorúan szembeszegülő (anti-modernista) kiadvány a weimari köztársaság idején megbecsült katolikus folyóirattá nőtte ki magát – olyanmire, hogy a náci rendszertől kiérdemelte betiltását. 1946-os újra indulása óta „az idő hangjai” jelentésű cím egyértelműen utal világ és egyház párbeszédére. Nem véletlen tehát, hogy Rahner e kiadvány lapjain tárta a nagyközönség elé gondolatait.

Úgy tűnik azonban, mára Rahner kérdése csöppet sem veszített időszerezéséből. Sőt erős érvek szólnak amellet, hogy napjaink népszerű kultúrájában éppenséggel kiéleződött. A „gyanú mesterei” ugyanis – köztük jelesül Karl Marx és Sigmund Freud – nem egyszerűen a keresztény hívó meggyőződéseinek tartalmát vették célba, hanem ama módot, ahogyan e nézetekre szert tehetünk.

Míg a hittartalmak eredete a trieri filozófus szerint feje tetejére állított társadalmi viszonyainkban, azaz beteg emberi közösségeinkben és intézményeinkben gyökerezik, addig a bécsi ideg orvos megközelítésében a háttérben súlyos lélektani zavarok tapinthatók ki. Az ilyen típusú valáskritika de jure jellegű: azaz nem közvetlenül a vallási igazságok tartalmára – a de facto kérdésekre – irányul, hanem azt állítja, hogy a vallási meggyőződés nem rendelkezhet igazi garanciával, hiszen nem eléggé racionális úton jön létre. Nyilvánvalóan sem az elnyomó társadalmi viszonyok, sem az emberi lélek félelmei vagy szenvedélyei nem garantálhatják a hittartalmak igazságát: tehát még ha igaz volna is a vallás, a vallási meggyőzödésekre akkor is kimondottan irracionális módon jutunk el. Garancia híján azonban csak alaptalan, ezért valószínűleg hamis babonáról, tudatunk torz képződményeiről beszélhetünk.²

Nem kell sem freudiánusnak, sem marxistának lennünk ahhoz, hogy az ilyesfajta problémafölvetés ismerős legyen számunkra. Amint arra friss magyar fordításban megjelent könyvében Alvin Plantinga (1932–) figyelmeztet, napjainkban a velünk egyet nem értők részéről gyakran érheti az embert az a bíráló, hogy álláspontja nemcsak hamis, hanem háttérben irracionális mozzanatok – hatalomvágy, homo- vagy iszlamofóbia, rasszizmus, szexizmus vagy ki tudja mi egyéb szellemi megrogzottság – állnak.³

Korunk egyik jelentős filozófusa s talán legjelentősebb vallásfilozófusa, az egyesült államokbeli Notre Dame Egyetem emeritus professzora, Alvin Plantinga utolsó könyve pontosan az intellektuális becsületesség kérdésének mai alakjával kíván szembenézni. A szerző az angolszász világban – s jóval annak határain túl – általánosan elterjedt analitikus filozófiai stílus képviselője, azaz világos gondolatmenetre, pontos megfogalmazásokra törekszik – gondosan mérlegelve az ellenérveket. Ráadásul jelen művét nem szakfilozófusoknak, hanem kimondottan a művelt nagyközönségnek írta. Az olvasó ugyanis a szerző utolsó könyvét tartja kezében, amelyben Plantinga a 2000-ben az Oxford University Pressnél megjelent *Warranted Christian Belief* című filozófiai művének érvelését fejti ki „rövidebb és közérthetőbb módon”.⁴

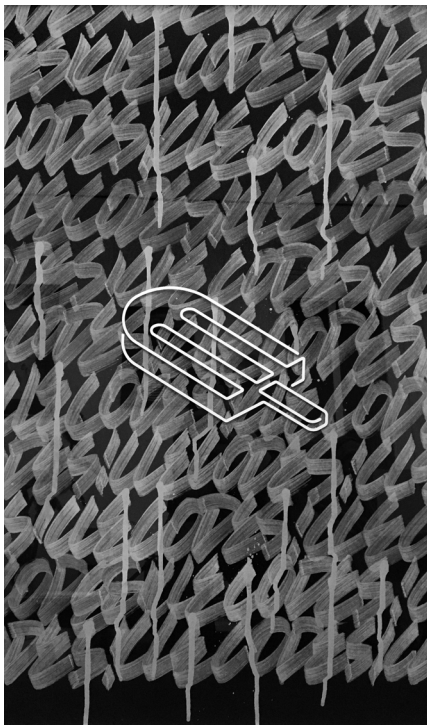
A kálvinista Alvin Plantinga a némileg félreérthető módon „református ismeretelmélet”-nek (reformed epistemology) elkeresztelt kortárs bölcseleti álláspont kidolgozója.⁵ Ennek gyökerei saját vallási hagyománya olyan jeles képviselőinek gondolkodásából táplálkoznak, mint maga Kálvin János, a holland Abraham Kuyper (1837–1920)⁶ vagy az amerikai Jonathan Edwards (1703–1758).⁷ A református ismeretelmélet szerint, ha Isten léteire vonatkozó meggyőződésünk igaz, akkor az lehet úgy is racionális, ha nincsenek rá vonatkozó erős bizonyítékaink vagy érveink. Merthogy legtöbbünknek ilyen érvei vagy bizonyítékai legtibbször aligha akadnak...

Ez az első látásra némileg meglepő, éppenséggel egyenesen fölületesnek tűnő válasz rögtön mélyebb értelmet nyer, ha elhelyezzük a szerző egyik fő gondolati törekvésének összefüggésében. Az amerikai filozófus ugyanis az *evidencializmus* állás-

pontjával vitatkozik – amelyik szerint kizárólag az olyan meggyőződésünk lehet egyáltalán racionális, amelyik számunkra elérhető bizonyítékokon és érveken alapul.⁸ Szerzőnk rámutat arra a mindennapi körülményre, hogy rengeteg egyenesen közhelyesnek mondható esetben (pl. érzékelés, emlékezés) bizonyítékok és érvek nélkül is jogosan beszélhetünk tudásról, ismeretről. E belátás a skót felvilágosodás – többek között Thomas Reid (1710-1796) neve által félmjelzett – common sense filozófiájához viszi őt közel. Egykor a józan ész ezen filozófiája Hume szkepszisére és Berkeley szubjektív idealizmusára válaszolt, az ideáknak megismerésünkben való túlzott hangsúlyozása azonban végső soron Descartes és Locke gondolkodásában gyökerezik. Mindevel Reid, Adam Ferguson, Dugald Stewart és mások az átlagos hétköznapi, különösebb műveltséggel nem rendelkező ember megismerését szegezték szembe. Plantinga vonzó gondolkodási kiindulásának fölmutatásához lényeges hozzátennünk, hogy számára a common sense philosophy korántsem a gondolkodás megspórolását jelenti. Szerzőnk egyértelműen szemben áll a hitet a racionalitástól függetlenítő fideizmussal.⁹

Mindebből érzékelhető, hogy Plantinga könyve nemcsak stílusában, hanem tárgyában, illetve gondolati megközelítésében egyaránt a mindennapok emberét szólítja meg. Természetesen csakis az olyan személyt, aki maga hajlandó gondolkodni. A Paár Tamás jól követhető, gondos s gondosan jegyzetelt fordításában elérhetővé tett szöveg azt az ismeretelméleti modellt vázolja föl, amelyik Plantinga számára a keresztény hitből következik. Ha ugyanis a keresztény hit igaz, akkor Isten nyilvánvalóan úgy alkotta meg az em-

bert, hogy képes legyen ennek fölismérésére. A könyvben Aquinói- vagy Kálvin-modellnek nevezett ismeretelméleti megközelítés szerint igaz vallási meggyőződéseink forrása egy sajátos megismerési képességünk, a *sensus divinitatis*.¹⁰ Azaz egyéb szokványos, hétköznapi megismerési képességeinkhez – így az érzékeléshez vagy az emlékezethez – hasonlóan miért ne tegyük föl egy olyan emberi megismerési képesség létezését, amelyik megfelelő működése esetén igaz vallási meggyőzések hoz létre bennünk? Plantinga rámutat arra a körülményre, hogy a keresztény hit igaz volta föltételezi egy ilyesfajta képesség létezését. Természetesen ismét csak nem egyszerűn egyéni ötletéről van szó. Elég, ha a Katolikus Egyház Katekizmusának megfogalmazására gondolunk: „Homo est capax Dei” – azaz „az ember képes Istenre” – tudniillik képes kapcsolatba kerülni ve-

le, megismerni őt. E gondolat gyökere egészen Szent Ágoston egyházatyáig vezethető vissza, aki egyébként a kálvinista teológusok mellett Plantinga keresztény filozófiafőfogásának fontos ihletője.¹¹

A mű első két fejezete Plantinga filozófiai vállalkozásának egyáltalán lehetséges (avagy lehetetlen) voltáról, illetve a megválaszolandó kérdés pontos kidolgozásáról szól. A következő két fejezetben az A/K-modell istenhitre (teizmus) szorítókozó kidolgozását, továbbá keresztény kibővítését találjuk. Az ötödik fejezetet a szerző egyik központi fogalmának, a hitnek (faith) szenteli. Plantinga némileg meglepő módon a hitet tudásként (knowledge) értelmezi – ugyanakkor művében nemcsak a hit ilyesfajta meghatározásának kálvini eredetére hivatkozik, hanem rámutat annak bibliai gyökerére.¹² A hatodik fejezet az eddigi tárgyalást kiemeli a merőben racionális dimenzióból, rámutatva a hit egyéb személyes, akaratí, érzelmi, etikai vonatkozásaira. A zárófejezetek az ellenvetésekkel, valamint a keresztény hit lehetséges megdöntőivel (defeaters), azaz olyan indokokkal foglalkoznak, amelyek keresztény meggyőződésünk földadása mellett szólhatnak. Három ilyen kerül terítékre: a történeti biblikritika, a pluralizmus, valamint a rossz problémája.

Haszonnal forgathatják e könyvet mindazok, akiket érdekel hit és ismeret, vallási elköteleződés és racionalitás kapcsolata – tehát mindazok, akiknek Rahnerrel és Plantingával együtt számít valamit az intellektuális felelősség. Szókratész óta tudjuk, hogy aki egyszer is szembe-sült avval a kihívással, hogy vizsgálja meg saját meggyőződéseit, az örök dilemma előtt áll. Szellemünk felelősségre szólító hangját végleg elhallgattatni nem tudjuk, legföl-

jebb ideig-óráig menekülhetünk előle. A fideizmus diktálta vakhit, a becsületes gondolkodás visszautasítása mellett e menekülésünk kiváltóképp ravasz módja lehet a kérdezés túlbonyolítása, intellektuális becsületességünk túlhajtása. Valljuk be: a szélsőségesen szigorú becsületkódexek valóban rendelkeznek valami delejes vonzerővel. Ám vitathatatlan tény: könnyen vezetnek pusztulásához.¹³ Nincs ez másképp a szellem terén sem. A tudományhit, a naturalizmus,¹⁴ az evidencializmus nemcsak hitünket, vallási meggyőződéseinket, hanem legegyszerűbb, legközvetlenebb élményeiket-tapasztalatainkat mérgezheti meg. A gondolkodás be-

tegségének gyógyszere azonban éppenséggel nem lehet más, mint maga az egészséges, ezért egészséges, észlelő gondolkodás. Am egészségesnek lenni gondolkodásunk épp azáltal tud, ha alázatosan elfogadja saját végességét s a tőle független valóság sokszínűségét. A hiperkritika túlzásaitól kizárólag a józan kritika óvhat meg bennünket. Alvin Plantinga magyarul most megjelent műve messze nem oldja meg minden kérdésünket, ám elindíthat a komoly gondolkodás, egyszersmind megerősíthet a gyakorló vallásos hit útján. Teheti mindezt egy föltétellel: ha értő olvasókra talál.

Bakos Gergely

■ JEGYZETEK

1. Karl Rahner: *Intellektuális becsületesség és keresztény hit*. In: Várnai Jakab (szerk.): *Isten: rejtelen*. Egyházfórum, Bp., 1994. 1–17.
2. Vö. Alvin Plantinga: *Tudás és keresztény meggyőződés*. Casparus Kiadó, Bp., 2023. 68–103.
3. Lásd pl. a 49. oldalon idézett Richard Dawkinst: „a vallás az agy [egy] különleges [...] beépített irracionális mechanizmusának mellékterméke”.
4. Alvin Plantinga: i. m. 48.
5. Magyarországi katolikus recepciójához lásd Mezei Balázs: *Vallás és hagyomány*. L'Harmattan, Bp., 2003.
6. Nemcsak lelkipásztor és hittudós, hanem haladó társadalmi programot képviselő politikus, 1901 és 1945 között Hollandia miniszterelnöke, a II. búr háború alatt közvetítő bírók és britek között.
7. A Nagy Ébredés egyik megihletője, Amerika legfontosabb és legeredetibb filozófiai teológusa. Edwards több műve olvasható magyarul, a nemrégiben elhunyt s nemzetközileg elismert Vető Miklós külön monográfiát szentelt neki.
8. Vö. Paár Tamás – Békefi Bálint: Fordítói felvezetés Plantinga olvasásához. In: Alvin Plantinga: i. m. 7–45. 18–21.
9. Uo. 20.
10. Alvin Plantinga: i. m. 129.
11. Vö. Szent Ágoston *Vallomásainak* legelejét: „magadnak teremtettél minket, s nyughatatlan a szívünk, míg el nem pihen benned”. Plantinga filozófiája ugyanakkor bevallottan támaszkodik Aquinói Tamásra, az A/K-modell elnevezés pedig elejét veszi a felekezeti félreértés lehetőségének.
12. Vö. *Zsid* 11,1.
13. Köztudott pl., hogy a japán szamurájok a 15. századi bevezetésétől 1873-as eltörléséig gyakorolták a *szeppukut* – az „önkibevezés” szertartását.
14. Plantinga munkásságának egy másik hangsúlyos – itt tárgyalt művében csak röviden érintett – törekvése vitája a naturalizmussal.